

In de 17e en de 18e eeuw zijn deze fabels hier weer in zwang. Ze werden zo belangrijk gevonden dat bovengenoemde Pieter de la Court in 1685 een werk uitgaf: „Sinrijke fabulen”, waarin hij deze fabels „verklaart en toepast tot alderley Zeede-lessen” om tegelijk zijn politieke ideeën te propageren. Zo vergelijkt hij in de fabel van de apotheker de laatste met „een deugdszaam Raadsheer des Tyrans, die hem raad de Tyrannie af te leggen, ende de Republiek in haare Vry- ende Gerechtigheeden te laten” en de ooievaar met „een aansienelik Ingeseeten, die tot eenen Beschermer der Republiek gekooren zijnde, een Tyran van dien werd”. Deze fabel in dit werk is geïllustreerd met de hierbij afgebeelde prent, voorstellende een apotheker in zijn apotheek; dezelfde afbeelding komt in 1731 voor bij de dichter Jan van Hoogstraten in „Staat- en zedekundige zinneprenten of leerzame fabelen” met als ondertitel „Dat met de pap is ingegeven Wort nimmer uit zyn plaats gedreven”.

Bibliografie:

- Conway, William Martin: The woodcutters of the Netherlands in the fifteenth century; Cambridge 1884.
 Delen, A. J. J.: Histoire de la gravure dans les anciens Pays-Bas, Première Partie: des origines à 1500; Paris et Bruxelles 1924.
 Grendel, E.: De ontwikkeling van de artsenijsbereidkunde in Gouda tot 1865.
 Gröber, G.: Grundriss der Romanischen Philologie; Strassburg 1902, dl. I, blz. 322.
 Heel, O. F. M., Pater Dalmatius van: De Goudse drukkers en hun uitgaven; (hierin volledige lijst met literatuuropgaven over G. Leeu), Gouda 1951.
 Nissen, Claus: Die botanische Buchillustration; Stuttgart 1951.
 Treviranus, L. C.: Die Anwendung des Holzschnittes zur bildlichen Darstellung van Pflanzen; Leipzig 1855 en Utrecht 1949.

NEDERLANDSE EN BELGISCHE UITGAVEN VAN BUITENLANDSE FARMACOPEEËN *)

door

D. A. WITTOP KONING

De invloed van buitenlandse farmacopeeën op de farmacie in de Nederlanden is af te meten aan het aantal uitgaven in Nederland en België, al of niet in vertaling in het Nederlands.

De voornaamste buitenlandse voorschriftenboeken zijn in de lage landen uitgegeven. Wanneer ik in het volgende een indeling naar de verschillende landen verkies boven een chronologische, dan is dat, omdat dan de invloed van de farmacopeeën van een bepaald land beter tot zijn recht komt.

Laten wij dan beginnen met Italië, het land van het *Antidotarium Nicolai*, het *Lumen Apothecariorum* en van het *Ricettario Fiorentina*.

Het Antidotarium Nicolai wordt als Nederlands handschrift bewaard in de bibliotheken van Brussel en Parijs. Het werd voor Yperen (1292—1310), voor Amsterdam in 1519 en voor Antwerpen

*) Voordracht gehouden op het tweede Benelux congres voor de geschiedenis der natuurwetenschappen te Brussel op 23 november 1957.

in 1517 de verplichte farmacopee. Het schijnt, dat het niet in de Nederlanden gedrukt is en men zal waarschijnlijk de handschriften benut hebben of de uitgaven van Venetië of Lyon (1).

Uit de groep van de Circa-Instans-handschriften bezit Nederland een Middelnederlandse vertaling in de vorm van het „*Boec van Broeder Thomas*”, geschreven in het Minderbroederklooster te Utrecht omstreeks 1300 (U.B. Utrecht). (2,3)

Het oudste in het Nederlands gedrukte farmaceutische werk is wel het *Lumen Apothecariorum seu Luminare minus* van Quiricid Augustis van Tortona, dat voor de eerste keer uitgegeven werd te Venetië in 1494. Reeds in 1515 verscheen het boek te Brussel in het Nederlands onder de titel „*Dicht d'Apotekers*” (Kon. Bibl. 's-Gravenhage). Nog 4 edities verschenen in de Nederlanden in 1529, 1564 te Antwerpen, in 1590 te Amsterdam en in 1623 te Rotterdam (U.B. Amsterdam).

Italië gaf het voorbeeld voor een plaatselijke farmacopee, dat al spoedig in vele andere steden navolging zou vinden. In 1499 verscheen te Florence *El Ricettario della citta di Firenze*. Dit boek werd geschreven in het Italiaans en was daardoor voor de rest van Europa moeilijk toegankelijk. Het was de Vlaming Charles de l'Écluse, die het boek vertaalde in het Latijn onder de titel „*Antidotarium sive de exacto componendorum miscendorumque medicamentorum ratione libri tres*”. (Antwerpen en Lyon 1561). De farmacopeeën van Keulen en Antwerpen zijn direct gebaseerd op dit boek.

Duitsland: Na de farmacopee van Florence volgde al spoedig Neurenberg in 1546 met een eigen farmacopee, het *Dispensatorium* van Valerius Cordus. De Antwerpse apotheker Coudenberg gaf in 1568 een bewerking van dit voorschriftenboek uit, waardoor dit voor de Nederlanden bereikbaar werd. Een tweede druk verscheen te Antwerpen in 1580 (Vesters Archief, Düsseldorf). Dit boek is ongeveer 100 jaar lang door de Antwerpse overheid verplicht gesteld geweest.

In 1592 verscheen te Amsterdam een Nederlandse vertaling van de hand van Martin Everaert (U.B. Amsterdam), in 1599 een Latijnse editie te Leiden (U.B. Amsterdam).

Belangrijker nog worden de Nederlandse Valerius Cordus-uitgaven wanneer de beroemde Vlaamse botanicus Matthias de l'Obel zich met de bewerking belast. Destijds (4) besprak ik reeds zijn Nederlandse vertaling onder de titel „*Den Leutsman ende onderwijser der medicijnen*”. Deze uitgave van 1614 (U.B. Amsterdam) was opgedragen aan de „Ghecommiteerde Raden van de Heeren Staten van Zeelandt en Burgemeesters, schepenen ende Raedt der stadt Middelburgh”. Hiermede meende ik de in de keur van 1587 reeds aangekondigde „*Pharmacopoea Medioburgensis*” teruggevonden te hebben. Het bezwaar was slechts de grote tijdsafstand tussen de keur van 1587 en de druk van 1614.

Ik stelde toen reeds de mogelijkheid, dat deze vertaling van 1614 gemaakt zou zijn naar een oudere, nog niet teruggevonden uitgave, waarvoor die van 1592 en 1599 echter niet in aanmerking kwamen. (4).

Deze uitgave is in het kader van dit onderzoek teruggevonden in de uitgave (Latijn) van 1590 (E. G r e n d e l, Gouda). Ook deze uitgave is door de l' O b e l, arts te Middelburg, bewerkt. De eerste uitgave van de Middelburgse farmacopee dateert dus van 1590, een tweede van 1614, terwijl nog in 1632 (U.B. Amsterdam) een derde druk verscheen, nu bewerkt door P.T. med. dr. Het dispensatorium van V a l e r i u s C o r d u s werd daarmee dus ook de eerste Noordnederlandse farmacopee inplaats van de Amsterdamse, die eerst in 1636 zou verschijnen. Hierbij wordt nog afgezien van het Antidotarium Nicolai dat zeker ook in de Nederlanden op verschillende plaatsen de officiële farmacopee is geweest, maar waarvan geen Nederlandse drukken bekend zijn.

Inmiddels waren, eveneens in de bewerking van de l' O b e l, twee Latijnse V a l e r i u s C o r d u s-uitgaven verschenen en wel in 1618 (U.B. Amsterdam) en 1627 te Leiden (eigen collectie). Nog tweemaal verschijnt te Leiden een uitgave en wel in 1637 (Vesters Archiv Düsseldorf) en 1651/52 (U.B. Amsterdam).

De uitgave van 1651/52 heeft op de frontpagina het jaartal 1651, op de nu voor het eerst optredende titelprent echter 1652. De beschrijving van de titelprent is als volgt: Op de achtergrond van een apotheek kijkt men door een poort in een botanische tuin. In de apotheek staat de apotheker achter de receptetafel in gesprek met een arts. Op de voorgrond bevindt zich een aap en een eekhoorntje in een tredmolen.

Nog interessanter wordt de zaak door een tweetal uitgaven van de Nederlandse vertaling „*Leydsman en Onderwyser der Medicijnen*” in 1656 en 1662 resp. in Rotterdam en Amsterdam (beiden U.B. Amsterdam). Beiden hebben de bovenbeschreven titelprent, beiden zijn bewerkt door P.T., maar de volkomen gelijklopende opdracht is nu niet gericht aan de Zeeuwse magistraat maar aan die van Rotterdam. En inderdaad wordt in 1649 in de keur op het apothekersgilde te Rotterdam het Dispensatorium van Valerius Cordus verplicht gesteld. Hiermede zijn dus twee edities van een oudere Rotterdamse farmacopee dan die van 1709 aan het licht gekomen. Het dispensatorium was hier dus ook de officiële farmacopee van Rotterdam. Hiermede rukt Rotterdam enige plaatsen op in de rij van Nederlandse plaatsen met een eigen farmacopee en komt daarmee in de derde plaats na Middelburg en Amsterdam.

1590, 1614, 1632	Middelburg
1636, 1643, 1650, 1651	Amsterdam
1656	Rotterdam
1656	Utrecht
1659	's-Gravenhage

Zagen wij dus dat het werk van Valerius Cordus de officiële farmacopee van Antwerpen, Middelburg en Rotterdam is geweest, waarschijnlijk mogen we dit ook voor Leiden zeggen. Daar zegt immers de keur van 1669 dat de apothekers gehouden zullen zijn hunne winkels te voorzien met zodanige medicamenten als in het Dispensatorium begrepen zijn. Welk Dispensatorium dit geweest moet zijn, heeft tot verschillende veronderstellingen aanleidingen gegeven. Zo

zijn hier de Leidse uitgave van de farmacopee van S c h r ö d e r uit 1672, die van de Amsterdamse farmacopee van 1701 of van de Leeuwarder farmacopee van 1692 voor gehouden, die echter in 1669 geen van drieën bestonden. Ik zou meer voelen voor de Leidse uitgave van 1651/52 van het Dispensatorium van Valerius Cordus dat door meerdere vroegere Leidse uitgaven (1599, 1618, 1627, 1637) daar reeds lang bekend was.

De Augsburgse farmacopee, die met de Keulse en de Londense de basis vormden voor de eerste Amsterdamse farmacopee, is niet in Nederland gedrukt. Wel echter het commentaar op de „*Pharmacopoea Augustana*” van J o a n n e s Z w e l f e r, onafscheidelijk verbonden aan diens „*Pharmacopoea Regia*”. Drie Nederlandse drukken hiervan bestaan, namelijk gedrukt te Gouda (U.B. Amsterdam) en Rotterdam (eigen collectie) beiden 1653 en Dordrecht 1672 (U.B. Amsterdam). De beide eersten hebben dezelfde titelprent, twee grote medici, waarboven farmaceutische apparatuur, eronder een landschap, voorstellende de drie rijken waar aan de farmacie haar grondstoffen ontleent. De Dordtse uitgave heeft een andere plaat met Apollo, Hygiea en Mercurius (10). Aan de Goudse en de Dordtse uitgave is een appendix toegevoegd, aan de laatste bovendien een Discursus Apologetica contra Otth Tacheniam et Franciscum Verny, apotheker te Montpellier.

Een derde Duits voorschriftenboek, dat in Nederland uitgegeven werd, is de alom bekende farmacopee van J o h a n n e s C h r i s t i a n S c h r ö d e r (1600—1664) die het eerst verscheen in Ulm in 1641. In 1672 verscheen te Leiden dit boek onder de titel „*Pharmacopoeia Medico-Chymica, sive Thesaurus pharmacologicus etc.*”. Toegevoegd werd een „*Appendix Pharmacorum in Schröderi Pharmacopoeia omissorum*”.

E n g e l a n d : Ook verschillende Engelse farmacopeeën zijn in Nederland uitgegeven. De tweede editie van de Londense farmacopee (Londen 1650) werd te Leiden in 1681 uitgegeven onder de titel „*Pharmacopoea Collegii Regalis Londini, remedia succincta descripta cura J. Shipton Pharmacopoei Lond*”. Een vertaling hiervan in het Nederlands werd te Amsterdam gedrukt in 1696 met als titel: „*Pharmacopoea Londinensis of Londische Apotheek*”. De vierde Londense editie werd in 1722 in Amsterdam in het Latijn uitgegeven, een vertaling onder de titel „*Londische Apotheek van het koninklijke Genootschap der Geneesheeren*” verscheen te Amsterdam in 1745. De vijfde editie verscheen zelfs gelijktijdig te Londen en Amsterdam in 1746. De zesde editie werd te Leiden gedrukt in hetzelfde jaar 1788 als editio nova (7).

De titelprent was vervaardigd door J a n L u y k e n, de beroemde Nederlandse graveur. De titelprenten, veelal van zijn hand, vormen de charme van de Nederlandse plaatselijke farmacopeeën (Amsterdam, Haarlem, Leeuwarden, etc.). Deze keer vertoont de prent een grote fraai ingerichte apotheek. Door een poort op de achtergrond zien we een botanische tuin, waarin verscheidene mensen werken. De recepteertafel is rechts, een man schikt de apothekerspotten, een vrouw zit achter de tafel. Een bediende op een ladder neemt een

pot van een hogere plank. Op de voorgrond poedert een bediende iets in een vijzel.

De eerste Latijnse uitgave van de „Pharmacopoea Bat(h)eana” in Engeland wordt nog in hetzelfde jaar gevolgd door een latijnse Amsterdamse editie. In 1698 verscheen te Amsterdam een Nederlandse vertaling met de titel „Pharmacopoeia Batheana ofte den Apotheek van de Heer Georgius Bath etc.” Een derde editie is nog niet teruggevonden, een vierde van 1709 is gedrukt te Amsterdam, een vijfde verscheen aldaar in 1719 naar de Engelse uitgave van 1718 door Fuller. Een zesde editie verscheen in 1731 te Amsterdam en in 1572 te Leuven. In 1742 verscheen tenslotte een Nederlandse vertaling, de tweede uitgave genoemd te Amsterdam, meestal overgeplakt met Hoorn 1762(7). Een fraaie titelprint, wederom van J a n L u y k e n, versiert het werk. Weer hebben we een gezicht door een poort in de achterzijde op de tuin met de ijverige werklieden, maar het midden van de apotheek is nu leeg. De veel smallere receptertafel is links, de apotheker bereidt zijn geneesmiddelen, bij hem in de buurt een balans. Rechts een bediende met een vijzel. In de voorgrond een groep van vier personen, zittende om een tafel en pratende.

Van de „Pharmacopoeia Extemporanea” van T h o m a s F u l l e r werd in Holland een 5e druk uitgegeven in Rotterdam 1709, een 6e in hetzelfde jaar in Amsterdam, een 7e editie in 1734 te Leiden. Een 3e Nederlandse druk van deze 7e editie, Amsterdam 1722. In 1731 een 8ste druk te Amsterdam en eindelijk, in 1752, een 10e druk in Leuven.

Een andere farmacopee van F u l l e r n.l. de „Pharmacopoeia Domestica” verscheen in Leiden in het Latijn, 2e druk 1752 en Leuven 1753 (7).

Een vertaling van de 3de Londense uitgave van “The New Dispensatory” van W. L e w i s uit 1750 verscheen te Amsterdam in 1772—1773 onder de titel „De nieuwe Britsche Apotheek”, een ahangsel, in 1778 gedrukt, was een vertaling van een werk van J o h n R u t t y (7).

Eerst in 1774 verscheen te Rotterdam een eerste Nederlandse uitgave van de „Pharmacopoea Collegii Regii Medicorum Edinburgensis” onder de titel „Apotheek van het Koninglijk Genootschap der Geneesheren te Edinburgh”. Het volgende jaar verscheen een Latijnse uitgave te Rotterdam (7).

Frankrijk: Een in de literatuur voorkomende uitgave van de „Pharmacopoea Dogmaticorum” van Quercetanus, Leiden 1635, werd niet teruggevonden, evenmin als een Haagse uitgave van 1640 van de „Pharmacopoea e Gallico in Latinum Sermonum conversa” van B a u d e r o n. Wel werd in hetzelfde jaar te 's-Gravenhage het beroemde boek van J o a n n e s S y l v i u s (Johannes du Bois) „*Methodus miscendi et conficendi medicamenta*” uitgegeven. Aan deze uitgave was toegevoegd het uit 1587 daterende werk van de Spaanse medicus S i m o n è T o v a r getiteld: „*Hispalensium pharmacopoliolorum recognitio*”.

De „Pharmacopée Universelle” van Nicolas L é m e r y be-

leefde echter weer drie Nederlandse uitgaven en wel een derde druk 1717 te Amsterdam (eigen collectie), een 4e uitgave 1729 te 's-Gravenhage (U.B. Amsterdam) en een 4e druk 1748 te Amsterdam (U.B. Amsterdam). Beide Amsterdamse uitgaven werden gedrukt „Au dépense de la Compagnie”. In de literatuur voorkomende edities van 1706, 1763—'64 schijnen niet te bestaan. Het schijnt dat deze Nederlandse edities gewoon meetellen in de reeks, zodat na de 3de Franse editie de Amsterdamse komt en waarschijnlijk geen Franse 4e editie bestaat (11).

O o s t e n r i j k: Het „*Dispensatorium Pharmaceuticum Austria-co Viennense*” werd in België voor het eerst gedrukt te Brussel in 1747 en herdrukt in Leuven in 1774. In Leiden verschenen in 1781 en 1786 nog twee edities.

De enige Nederlandse vertaling van de „*Pharmacopoea Austria-co-provincialis*” van 1775 werd te Rotterdam in 1780 uitgegeven onder de titel „*Apotheek der Oostenrijkse Staaten*” (8).

S p a n j e: Hier zou de hierboven genoemde „*Hispalensium Pharmacopoliorum*” van Simon è Tovar genoemd kunnen worden.

Z w e d e n: De „*Pharmacopoea Suecica*” van 1775 werd te Amsterdam onder de titel de „*Zweedsche Apotheek*” uitgegeven in 1790. Het was een vertaling uit het Latijn in het Nederlands.

Résumé

Déjà auparavant des livres de prescriptions étrangères furent traduits en Néerlandais. Ainsi nous connaissons des manuscrits de l'Antidotaire et de la Circa Instans en néerlandais. Plusieurs livres de prescriptions italiens comme le Lumen Apothecariorum et le Ricettario de Florence furent déjà employés aux Pays Bas.

Par la commerce mondiale les Pays Bas avaient besoin d'autres pharmacopées étrangères. Ainsi furent les Pharmacopées officielles de Valerius Cordus, d'Augsbourg, de Londres, Suède et d'Autriche édités aux Pays Bas. Mais également des Pharmacopées personnelles comme celles de Lémery, de Fuller, de Bate, de Schroeder, de Sylvius etc furent éditées aux Pays Bas.

Bibliografie:

1. D. A. Wittop Koning, Relations pharmaco-historique entre l'Italie et la Hollande; Die Vorträge der Hauptversammlung der Int. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie in Rom 1954 (Eutin 1956), p. 158-165.
2. P. van der Wielen; De Pharmacie in de Middeleeuwen; *Pharm. Weekblad* 37, nr. 26-34 (1900); 53, 818-849 (1916); 78, 673-698, 713-735 (1941).
3. W. F. Daems, Circa Instans, Lexicon plantarum en Liber iste; *Tijdschr. Artsenijk.* 2, 465-471, 477-484, 496-505 (1944); 3, 1-9, 15-21 (1945).
4. D. A. Wittop Koning; Mathias de l'Obel en zijn betekenis voor de Pharmacie; *Pharm. Tijdschr. voor België* 28, 36-41 (1951).
5. L. Winkler; Das Dispensatorium der Valerius Cordus; Mittenwald 1934.
6. A. Lutz, Das Nürnberger Dispensatorium des Valerius Cordus, vom Jahre 1546, die erste amtliche Pharmakopée. *Festschrift zum 75sten Geburtstage von Ernst Urban.* Stuttgart 1949, p. 107-125.
7. D. A. Wittop Koning, Dutch editions of English Pharmacopoeias; *Pharm. Journal*, 421-422 (1957).
8. D. A. Wittop Koning, The Belgian Pharmacopoeias during the Union with Austria (1714-1794); Die Vorträge der Jubileumshauptversammlung der Int. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Salzburg 1951, p. 117-123.
9. W. Schneider, Bemerkungen zum ersten offiziellen deutschen Arzneibuch; *Südd. Apotheker-Zeitung*, 136-137 (1949).

10. D. A. Wittop Koning; *Niederländische Drucke deutscher Pharmakopoen. Vorträge der Hauptversammlung der Int. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Luzern 1956, (Wien 1957) p. 200—208.*
 11. A. J. J. Vandevelde, *L'oeuvre bibliographique de Nicolas Lémery Bulletin de la Société chimique de Belgique; 1921, p. 162.*
-

Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux Verslag van het congres te Bergen (België) op 10 en 11 mei 1958

Na de opening van het congres in Maison Losseau, een instituut, dat de culturele belangen van de provincie Henegouwen dient, door de vertegenwoordiger van de Gouverneur des Konings in die provincie en in tegenwoordigheid van provinciale en stedelijke autoriteiten, waarvoor door P. H. Brans, President van de Kring erkentelijkheid werd betuigd, werd in de stadsbibliotheek een tentoonstelling van oude boeken en akten bezocht. Zeer belangwekkend waren o.m. een document uit 1429, waarin de apothekers worden vermeld, en de statuten van het Gilde van de Meerse, uit 1475, dat aldus tot de oudste gilde-statuten voor apothekers kan worden gerekend. Het museum Chanoine Puissant, waar een aantal manuscripten bewaard worden, en een verzameling historische voorwerpen in een 13e eeuwse kapel, werd bezichtigd.

In de avondvergadering hield apotheker Brassieur (Fleurus) een voordracht over de geschiedenis van de farmacie in Henegouwen en de stad Mons. Apotheker Vandewiele (Gent) gaf een samenvatting van zijn publikaties over de farmacopee van Bergen en besprak vervolgens de farmacopee van Duinkerken. Apotheker E. Segers (Brussel) gaf een nieuwe versie van zijn aantrekkelijke film over oude apotheken en historische verzamelingen in België.

In de ledenvergadering op 11 mei werd vastgesteld dat de Kring zich gestadig uitbreidt. Ook het aantal studentenleden neemt steeds toe. G. Degreef werd tot student-vertegenwoordiger voor Leuven benoemd en A. M. Soeterboek voor Utrecht.

De jaarverslagen van secretaris en penningmeester werden goedgekeurd.

De najaarsbijeenkomst 1958 zal in Gouda plaats vinden en voor het voorjaar 1959 wordt gedacht aan Doornik in Zuid-België.

Apotheker A. Guislain (Brussel) gaf details over de voorbereiding van de Codex Montois, waarna J. Vasse (Parijs) sprak over de farmaceutische geschiedenis van Frans-Henegouwen.

Het congres werd besloten met een bezoek aan het kasteel Marieмонт, waar een groot aantal vijzels en de rijke porselein-verzameling de aandacht trokken. (*P. H. Brans*)

Tentoonstelling „Schoonheid in de Pharmacie” en de najaarsvergadering van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux te Gouda, 22 en 23 november 1958

Het Catharina Gasthuis te Gouda herbergde van 1654 tot 1954 de Gemeente Apotheek, die verdwijnen moest, omdat het Gasthuis